

Toplumsal Yaşam ve Eski Türk İnançları

Kazakistan Kültürü

Hüseyin Türk

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Toplumsal Yaşam ve Eski Türk İnanışları Kazakistan Kültürü

Yazar: Hüseyin Türk

Editör: Ertan Akkaş

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2023 Aralık, Ankara

ISBN No: 978-625-6586-09-3

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Repro Bir Matbaacılık Kağ. Rekl. Tasarım Tic. Ltd. Ş.®.

Sertifika No: 47381

İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514. Cad.

No: 23-25 Yenimahalle/ANKARA

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Toplumsal Yaşam ve Eski Türk İnançları

Kazakistan Kültürü

Yazar Hakkında

Hüseyin Türk, 1961 yılında Sivas'ın Divriği ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara'da tamamladı. Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Antropoloji Bölümünden 1984 yılında mezun oldu. 1990 yılında aynı bölümde sosyal antropoloji alanında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Hacettepe Üniversitesi Antropoloji bölümünde ikinci yüksek lisans derecesini elde etti. 1994 yılında D.T.C.F. Antropoloji Bölümü Paleantropoloji alanında doktora eğitimini tamamladı. İnsanın Biyokültürel Evrimi Konusundaki doktora çalışmasını kitap olarak yayınladı. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaptığı alan araştırmaları ve kültürel evrim konusundaki kuramsal çalışmaları makaleler halinde yayınladı. 1998 yılında M.K.Ü. Fen-Edebiyat fakültesi Antropoloji Bölümünde Yardımcı Doçent kadrosuna atandı. 2003 yılında Sosyal ve Kültürel Antropoloji Alanında doçentlik unvanını elde etti. M.K.Ü. Arkeoloji bölüm başkanlığı, Antropoloji bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı ve dekan vekilliği gibi idari görevlerde bulundu. Evrim Düşünceleri konusundaki doktora çalışmasından sonra akademik ilgi alanını Nusayrilik (Arap Aleviliği) konusundaki araştırmalara yönlendirdikten sonra bu konuda yazdığı ilk kitabında Nusayrilere Hızır Kültü konusunu çalıştı. Nusayriliğin inanç sisteminin ve kültürel özelliklerinin anlatıldığı üçüncü kitap ise yaklaşık üç yıllık alan araştırmalarının sonucunda kaleme alınarak yayımlandı. Elinizdeki bu kitap yazarın Güney Kazakistan'da yaptığı alan araştırması ve kaynak taramasından elde edilen bulgulardan oluşmaktadır. Evrim düşünceleri, Alevilik-Bektaşilik, Nusayrilik ve dil antropolojisi, gelenek ve görenekler, halk kültürü gibi akademik ilgi alanlarında çalışmalarına deva eden yazar halen Ardahan Üniversitesi Sosyoloji Bölüm başkanlığı görevini sürdürmektedir.

İçindekiler

YAZAR HAKKINDA	4
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	13
Kazakistan Hakkında Genel Bilgi	13
Coğrafi ve Etnik Yapı.....	13
Kazakistan Tarihi	15
Rus Asimilasyonu	17
Kazakça-Türkçe Dil Benzerliği.....	19
1. BÖLÜM.....	21
Günlük Yaşam	21
Yemek Kültürü	31
Özel Günler ve Bayramlar	38
Kartalla Avcılık	47
Toplumsal Tabakalaşma	49
Günlük Yaşamda Rus Etkisi	51
2. BÖLÜM: KAZAKİSTAN'DA DİN VE ESKİ TÜRK İNANÇLARI	57
Türklerin Eski Dini.....	57
Atalar Kültü ve Türbe İnancı	59
Atalar Kültü ve Adak Yeri İlişkisi	62
Kazakistan'da Din ve Eski Türk İnançları.....	64
Adak Yerleri (Türbe ve Ziyaretler)	66
Türbelerdeki İnanç ve Uygulamalar.....	88
Doğa Kültleri.....	103
Ölüm ve Ölü gömme gelenekleri.....	109
Şamanizm'in Kalıntıları	119
3. BÖLÜM: SON SÖZ YERİNE DEĞERLENDİRMELER	139
KAYNAKÇA	155
Kaynak Kişiler Listesi	157

Önsöz

Orta Asya, Türklerin ata yurdu ve en büyük kıta olan Asya'nın da tam ortasıdır. Kuzeyinde dünyanın yüzölçümü olarak en büyük ülkesi Rusya'nın, doğusunda dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip Çin'in ve güneyinde de ciddi ekonomik potansiyele sahip Pakistan ve Hindistan'ın yer alması, Orta Asya'nın önemini stratejik olarak arttırmaktadır. Orta Asya tarih boyunca sahip olduğu değerler ve bu değerlerin kazandırdığı özellikler sebebiyle uluslararası sistem içerisinde her zaman en çok dikkat çeken bölgelerden birisi olmuş ve hem bölgesel hem de küresel politikaların rekabet alanı haline gelmiştir. Coğrafi özellikleri ve etnik yapısı açısından bakıldığında Kazakistan'ın Orta Asya'da özel bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Türk Dünyası'nın en geniş coğrafyasına sahip olması, Orta Asya'nın ortasında yer alması ve eski Türk yurtlarının ebedi mirasçısı olması da Kazakistan'ın önemini arttırmaktadır.

Eski Türk inançlarının izleri konusundaki bu çalışmaya başlama isteğim, eski Türk yurdu olan Orta Asya'ya olan yoğun ilgim ve merakımla ilgiliydi. Kazakistan topraklarına ayak bastığımda kendimi çok uzun süredir vatanından ayrı kalmış biri gibi hissettim. Kısa bir süre sonra oradaki yaşama uyum sağladım ve böylece uzun bir araştırma maratonu başlamış oldu. Kazakistan iklimlerden sonbaharın yoğun olarak yaşandığı bir ülkeydi. Orada hayatımın en uzun sonbaharına tanık oldum. Eylül ve Kasım ayları arasındaki üç ay boyunca ağaçlardan mütemediyen yapraklar dökülüyordu. Yaprakları kadın temizlik işçileri temizlemeye çalışsalar da yetişmeleri olanaksızdı. Sadece sonbaharın uzun olması değil, oradaki yaşam biçimi de beni oldukça şaşırttı. Bu yüzden inanç biçiminin yanı sıra, bir sosyal antropolog gözüyle Kazakistan kültürü hakkında da gözlemler yapmaya karar verdim. Daha sonra Orta Asya ve Kazakistan bölgesinde Şamanizm'in ve Türkiye'deki türbe inancının benzerinin güçlü olarak var olduğunu öğrendiğimde; araştırmanın yoğunluklu olarak din kültürü konusunda yapılması gerektiğini düşündüm. Bu nedenle, kitap eski Türk inancının günümüzdeki izleri olan atalar kültü-türbe inancı ve Şamanizm konusunda objektif bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Güney Kazakistan bölgesinde eski Türk inançlarının izlerini içerisinde barındıran din kültürünü araştırmayı amaçladığımız bu çalışmada, türbeler ve türbeler dışında adak yeri olarak ziyaret edilen kutsal mekânlar ve buralardaki inanç, gelenek ve Şamanist ritüeller din dışı bilimsel bir yaklaşımla tarihsel köken ve etkileşim boyutlarıyla incelendi. Çalışmada Kazakistan ve Türki-

ye'deki türbeler ve Şamanist inanç ve uygulamalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar da tespit edildi. Alan araştırması "field work" ana tekniği kullanılarak yapılan çalışmada özellikle katılarak gözleme ağırlık verildi, bunun yanı sıra görüşmeler yapılarak teknik kayıt araçlarından da yararlandı. Araştırmanın güvenilirliği açısından öncelikle araştırma yapılacak bölgelere gidilerek bir ön çalışma yapıldı ve görüşme sorularına son biçim verilerek araştırmanın hangi yolla yürütüleceği kararlaştırıldı. Güney Kazakistan bölgesinde bulunan Türkistan, Kızılorda, Kentav, Çimkent, Sayram ve Otrar yerleşme merkezleri ve çevresinde yapılan araştırmada özellikle Kazakça bilen kılavuz kişilerden yararlanılmıştır.

Güney Kazakistan bölgesinde bulunan toplam 31 türbe ve ziyaret yerleri tespit edilerek, bunların içinde ziyaret sıklığı ve inanç ve uygulamalardaki farklılıklar bakımından bölgeyi temsil edebilecek nitelikteki belirli türbeler örnek olarak alındı. Bu türbelerdeki inanç ve uygulamalar ayrıntılı ve kapsamlı olarak araştırıldı. Örnekleme alınan bu türbelerde türbe hakkında bilgisi olan türbeden sorumlu olan "çırakçı" ve türbe hakkında bilgili olan ziyaretçilerle görüşülerek video kaydı yapıldı ve fotoğraflar çekildi. Örnek olarak alınan türbelere sık sık gidilerek halkla yüz yüze ilişkiler kuruldu, türbe bakıcıları ve dinî liderlerle görüşülerek güven ortamı oluşturulmaya çalışıldı. Belirli günlerde bazı türbelere gidilerek bazı geceler bu türbelerde kalındı. Bölgede ayrıca ölüm gelenekleri ve Şamanist uygulamalar konusunda da alan araştırması yapılarak aynı teknikler kullanılarak bilgi ve belgeler elde edildi. Ölüm törenleri ve cin çıkartma ayinlerine bizzat katılındı ve yakın zamanlarda yapılan Şamanist ayinlere ait görüntüler toplandı.

Kazakistan kültürüne karşı ilgim biraz da Ardahan Üniversitesinde çalışan ve o bölgede uzun süre yaşayan Prof. Dr. Orhan Söylemez, Prof. Dr. Ceval Kaya, Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak ve Yrd. Doç. Dr. Göksel Öztürk başta olmak üzere öğretim üyesi dostlarımla güçlendi. Kazakistan'a gitmek konusunda cılız bir istekle gelgitler yaşarken, Sayın Rektörüm Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın beni cesaretlendirdiğini ve teşvik ettiğini de hiç unutamam ve ona bu yüzden minnet ve teşekkür borçluyum. Ortak dil kökenine sahip olduğumuz Kazaklarla çok kolay anlaşabileceğimi düşündüğüm halde hiç anlaşılamadığımı sonradan fark ettim. Hatta Kazak halkının din algısı ve yaşam biçimine tanık oldukça yoğun bir kültür şoku yaşadım. Hemen hiç anlaşılamadığım bir toplumda bana yabancı gelen bir kültürde ne aradığımı sorgulamaya başladım ve neredeyse böyle bir işe kalkıştığım pişman oldum. Umudumu yitirmeye başladığım tam o sırada imdadıma işte o öğrenci, tıpkı bir Hızır gibi yetişti. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü son sınıf öğrencisi olan Ömer Akkaş ile ilk karşılaşmamız öğrencilerin okey oynayıp yemek yediği bir Türk kafesinde, eski Türk inançlarına olan ilgisi vesilesiyleydi. Aslen Yörük olan Ömer eski Türk inançlarına çok ilgi duyduğunu ve alan

araştırmasının nasıl yapıldığını öğrenmek istediğini ve bana araştırmamda yardım edebileceğini söylediğinde adeta üzerimden ağır bir yük kalktı. Böylece bizim uzun araştırma maratonumuz başlamış oldu. Araştırma için ayırdığım finansmanın çok az olması nedeniyle çoğu bölgeye minibüs veya otobüsle gitmemize ve bir gün içinde 4-5 türbe gezmemize rağmen, Ömer hiç itiraz etmeden üç ay boyunca büyük bir hırs ve coşkuyla çalıştı; alan notlarımı tuttu, sorularımı Kazakçaya çevirdi, fotoğraf ve video kayıtlarının alınmasına yardım etti. Bu nedenle ona ne kadar çok teşekkür etsem hakkını ödeyemem.

Türk kafesinde (Kalamkas) okey oynayan Türk öğrenciler-Kentav.

Üç ay gibi kısa bir sürede Kazakistan kültürüne ne kadar alışmış olduğumu Türkiye'ye döndüğümde anladım. Kısa bir dinlenme süresinden sonra sıkı bir tempoyla çalışmaya yeniden başladım. Ancak Kazakça yapılan görüşmeler ve ritüellerin deşifresini yapacak Kazakça bilen ve Kazak kültürüne aşina olan biri olmadan çalışmayı tamamlamam oldukça zordu. Bu sorunu çözmem gerekiyordu; sevgili dostum Prof. Dr. Ceval Kaya'ya başvurdum. O da bana o kültür hakkında bilgili olan ve Kazakçayı da iyi bilen bir yüksek lisans öğrencisini önerdi. Kitabın son okumasını da yapan Ceval Hocam'a minnettarım, çünkü o olmasa Faruk Kral gibi çalışkan ve bilgili bir öğrenciye ulaşamazdım. Kazakistan'daki görüşmeleri ve ritüellerin video kayıtlarının Türkçeye çevirisini yaptığı gibi, Kazakistan kültürü konusundaki bilgi eksikliklerinin de tamamlanmasına katkı yapan Ardahan Üniversitesi yüksek Lisans öğrencisi Faruk Kral'a da teşekkür ederim. Kitabı okuyarak bazı önerilerde bulunan Doç. Dr. Orhan Yılmaz'a da ayrıca teşekkür ederim. Kitabın son okumasını yapan Kazak bilim adamı Yard. Doç. Dr. Ayabek Bayniyazov, düşünce ve yorumlarıyla kitabın son haline gelmesinde önemli katkı sağladı. Bu nedenle ona da ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu araştırmayı

öneren projenin gerçekleşmesinde yardım eden Yard. Doç. Dr. Ahmet Şimşek'e ve araştırma yapmamı kabul eden ve her türlü yardımı esirgemeyen Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne ve Rektör vekili Prof. Dr. Salih Aynural'a teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle kitabın yayınlanması için yoğun çaba harcayan ve sponsorluk sağlayan Prof. Dr. Halim Kazan'a minnettarım.

Giriş

Kazakistan Hakkında Genel Bilgi

Kazak Türklerine ad olan ‘Kazak’ kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır. V. I. Veselowski’ye göre Kazak kelimesi, “kaza benzeyen insan, yani kuş gibi serbest” anlamına gelir. Kraft, kelimeyi, “kaz+ak”, “beyaz ana kaz” şeklinde açıklamaktadır. Bu iki görüş de yeterli ve açıklayıcı değildir. Zira Türk lehçelerinde -ak eki “benzer” anlamında ad oluşturma fonksiyonundan uzaktır. Zeki Velidi Togan ise “Kazak” adının önceleri sultanlar için kullanıldığını belirtir. Togan’a göre kazak adı, daha sonraları anlam genişlemesine uğramıştır. Sultanlara bağlı oymaklar ve devlet için kullanılmıştır. Togan, “Siyasal bir amaçla, bir ayaklanma sonucu, çok kez ailesi olmaksızın (bekâr) ve kimi zaman da ailesi ile birlikte toplumdan uzaklaşan, kırlara çekilen isyancılara “kazak” dendiğini söylemektedir.” (Buran, 2009: 273-274).

Kırgız ve Kazak lehçelerinde “hür adam; gözü pek binici” anlamlarında kullanılan “kazak” sözü, Tatar Türkçesinde “bekâr” anlamına gelmektedir. Yukarıdaki anlamlara uygun olarak Türkiye Türkçesinde de “kazak” sözü, “karısına söz geçirebilen, dediğini yaptırabilen, sert erkek” anlamlarına gelir. Kazak kelimesinin etimolojisi hakkında en yaygın ve ittifak edilen görüş, kelimenin “kaz-” fiilinden türediğidir. “Kaz-” fiili, “serseri gibi dolaşmak, evsiz yurtsuz gezmek” anlamına gelmektedir. Kelime bu anlamıyla Çağatay sözlüklerinde ve Kumuk lehçesinde mevcuttur. Houstma tarafından yayımlanan, Kıpçak lehçesine benzeyen 1245’te Mısır’da yazılmış el yazma lügatte “kazak” kelimesi, “ailesiz, yalnız başına olan” anlamlarına gelmektedir. Abuşka sözlüğünde de “kazak” kelimesi, “evsiz, başıboş dolanan” anlamındadır. Sözlük Nevaî’den şu örneği de verir: “İhtiyar kadın dedi; şayet şah kazak olsaydı, kim kılıcı çıkartır ve askeri idare ederdi?” Samoyloviç, Barthold, Radloff, Vambery, Zenker, Gombocz gibi pek çok bilim adamı “kazak” sözünün “başıboş gezen, evsiz barksız” anlamlarına geldiği görüşündedirler (Buran, 2009: 273-2).

Coğrafi ve Etnik Yapı

Kazakistan, Avrupa ile Asya arasında, 45 ve 87 doğu paralelleri ile 40 ve 55 Kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. 2.724.900 km²’lik bir yüz ölçümüne sahipken, Hazar Denizi’nin doğusu ile Volga yaylarından başlayıp Altay Dağlarına ve güneyde ve güneydoğuda Tanrı Dağlarının eteklerine, kuzeyde de Batı Sibirya’ya kadar uzanır. Doğuda, kuzeyde ve kuzey-batıda Rusya ile

(yaklaşık olarak 6477 km), güneyde Özbekistan ile (2300 km), Kırgızistan ile (980 km) ve Türkmenistan ile (380 km) sınırları paylaşırken güneydoğudaki komşusu Çin ile de 1460 km.'lik bir sınıra sahiptir. Denizlere çıkışı olmayan Kazakistan'ın ekolojik olarak yok olmaya yüz tutmuş Aral Denizi ile 1.070 km ve Hazar Denizi ile de 1.894 km²'lik bir sınırı vardır. Ülkenin en büyük ırmaklarından olan 4248 km.'lik İrtiş'in 1700 km.'lik bölümü Kazakistan'dadır. Kazakistan'ın kuzeyi ile güneyi arasında doğal şartlar ve kaynaklar bakımından çok büyük farklılıklar gözlenmektedir. 11 bin ırmağı, 7 bin kadar gölü ile coğrafi güzelliğe sahip olan Kazakistan'ın çöl alanları da vardır. Doğal kaynaklar bakımından ülke çok zengindir. (Söylemez, 2002: 339-363). Kazakistan, yakın bir gelecekte petrol zengini ülkeler arasına girecektir. Son açıklanan veriler Hazar'ın kuzeyinde daha da zengin yatakların olduğunu göstermektedir.

Kazakistan'ın 19. yüzyıldan itibaren koloni eksensli göçlere maruz kalan ve Ruslaştırma-Hıristiyanlaştırma çalışmalarının doğal bir sonucu olarak, çok kültürlü demografik yapı yapay müdahalelerle bozulmaya çalışılmıştır. Bu amaca yönelik iskân politikası yürütülüyor ve demografik işgal yapılıyordu (Vurucu, 2010: 84). Buna karşın bugün Kazakistan çok kültürlü ve çok dilli bir kültürün en iyi örneklerinden birini sergilemektedir. Bugünkü Kazakistan'ın nüfusu oldukça çeşitlidir. Yetkililerin ifadeleriyle yüz otuz değişik halkın yaşadığı Kazakistan'da toplam nüfus 16 milyonu aşmıştır. Rusya'nın ülkeyi işgali ve 1930'lu yıllardaki kolektif hayata geçirme politikası nedeniyle 1920-1933 yıllarında Kızıl Kırgın denilen kasıtlı siyaset, Kazak halkının büyük bir kısmının hayatını kaybetmesine sebep olmuş ve bu durum Kazakların kendi ülkelerinde azınlık durumunda kalmaları sonucunu doğurmuştur. Son 200 yıllık dönem dikkate alındığında; Orta Asya halkları arasında nüfusu artması gerekirken azalan tek halk Kazaklar olmuştur. Bunun tarihî ve askerî olduğu kadar doğal sebepleri de vardır (Söylemez, 2002: 339-363).

Rusların Kazak bozkırlarını işgal etmeye başlamaları ve buralara çok sayıda Rus köylüsünü yerleştirmeleri, Kazak Türklerinin iktisadi ve sosyal hayatlarını altüst etmiş ve Kazak Türkleri kendi topraklarında azınlık durumuna düşmüştür. Kazak Türklerinin azınlığa düşmelerinin en önemli nedenlerinden biri de kolhozlaşmanın sebep olduğu göç ve ölüm ile Rusların buraya gayrihukukî olarak Rus göçmeni iskân etmeleri ve Kazakistan'ı diğer milletler için sürgün yeri olarak kullanmalarındır. Ayrıca, Sovyetlerin, Semipalatinsk (Semey) bölgesinde kurduğu üste yapılan nükleer denemeler, o bölge merkez olmak üzere geniş bir sahada insan sağlığına büyük zarar vermiştir. Bir taraftan bu nükleer denemeler, diğer taraftan rejimin getirdiği alkolizm, Kazak Türklerinde nüfusun sıhhatli bir şekilde çoğalmasına engel olmuştur. Son zamanlarda durumlarında nispi bir düzelme görülen Kazak Türklerinin durumu ülkelerinin bağımsızlığı ile birlikte hızla düzelmeye başlamış ve kendi öz vatanlarında yeniden çoğunluğu sağlayabilmişlerdir (Yiğit, 2001: 1-15).

Bağımsızlığın kazanılmasına doğru 1989 yılında 16.464.464 kişi olan ülke nüfusu, 1999 yılına gelindiğinde Slav ve Almanların ülkeden göç etmeleriyle 14.900.000'e kadar düşmüştür. 2010'da bu sayı 16.500.000'e yükselmiştir. Ülke bugün nüfus bakımından dünyanın 60. büyük ülkesi olmakla birlikte, kilometrekare başına 5,5 insan ile 210. Sıradadır.

Kazakistan'da dini inanç serbestliği anayasada güvence altına alınmış bir konudur. Anayasa dinî özgürlüğü güvence altına alır ve farklı din grupları ibadetlerini özgürce yerine getirebilirler. Ancak hükümet radikal davranan bazı Müslüman ve Hristiyan gruplara gerekli müdahalelerde de bulunabilmektedir. Anayasada zaten devlet seküler olarak tanımlanmaktadır. Hükümet, gerek Hristiyan gerekse Müslüman din temsilcilerinin atanmasına karışmamakta, ancak koordineli hareket edilmesini istemektedir. Toplum etnik olarak karışık bir yapıya sahiptir ve pek çok din temsil edilmektedir. Ülke nüfusunun yarısını teşkil eden etnik Kazaklar tarihi olarak Hanefi mezhebine bağlı Sünni Müslümanlardır. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra geçen 20 yıl içinde açılan cami ve mescitlerin sayısı 60'tan 2.228'e ulaşmıştır. Almatı'da yeni sinagogun açılması ise devletin Yahudiliğe karşı da açık olduğunun göstergesi olmuştur (Yiğit, 2001: 1-15). Ülkedeki Etnik grupların dağılımı şöyledir: Kazaklar: %62,2, Ruslar %25,6, Ukraynalılar: %2,9, Almanlar: %1,4, Özbekler: %2,9, Tatarlar: %1,9, Uygurlar: %1,8. ([https:// tr.wikipedia.org/wiki /Kazakistan](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan)).

Kazakistan Tarihi

Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Deşt-i Kıpçak yöresinde bulunan Türk toplulukları Nogay Han etrafında toplanarak Nogay Hanlığı'nı kurdular. Daha sonra Kazak Hanlığı'na dönüşen bu yönetim 1465'ten 1847'ye kadar Kırgız Bozkırlarındaki Türk kavimlerinin ortak adı oldu. Kazak Hanlığı, bugünkü Kazakistan toprakları üzerinde üç parçadan oluşuyordu. Bunlar Büyük Cüz, Küçük Cüz, Orta Cüzdür. Cüzler Hanın oğulları tarafından yönetiliyordu. Söz konusu cüzler 1771'den sonra birbirinden bağımsız hareket etmeye başladılar. 1770 sonlarında Kazak cüzleri güçlü Rus İmparatorluğu ve Çin arasındaki mücadelede arada kaldı ve zayıfladı. 1847'de Kazak Hanı olan "Kenesarı Han" döneminde Ruslar, Kazak cüzlerinin bölünmüşlüğünden yararlanarak cüzler üzerindeki egemenliğini tam olarak sağladılar. 1863'te tüm Orta Asya'da bir "Rus Generalliği" kuruldu ve bu generallik bölgeyi yönetim birimlerine ayırdı. Bu dönemde Ruslar Kazak bölgesini, "Kazak Kırgızları Hanlığı" olarak adlandırdı. 1900'lerle birlikte pek çok Rus, Kırgız Bozkırlarına yerleşmeye başladı. 1906'da Orta Asya'yı Rusya'ya bağlayan demiryolu bitirildi (Söylemez, 2002: 339-363).

Açlık ve politik sebeplerle 1912-1917 yılları arasında Rus hükümetine karşı Orta Asya'da Kazak cüzleri ayaklanmaya başladı. 1917-1920 yılları arasında eski Kazak cüzleri bir araya gelerek bağımsız "Alaş Orda Devleti"ni kurdular. Hükümet Başkanı, Alihan Bökeyhanov, başkenti Semey olan bu devlet üç yıl yaşayabildi. 1920'den sonra Ruslar egemenliği ele geçirdiler ve bu tarihten sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi başladı. 1920'de Orta Asya'da Ruslar iki Sovyet Cumhuriyeti kurdular. Bugünkü Kazakistan'da kurulan Cumhuriyete Ruslar "Kırgızistan Özerk SSC" adını verdiler. 1925'de ise Kazakların Kırgızlardan ayrı bir millet olduğu gerekçesiyle Rus yönetimi; Kırgızistan Özerk SSC adını, "Kazakistan Özerk SSC" olarak değiştirdi. İlk dönemler Orenburg şehri de Kazakistan'a dâhildi; ancak daha sonra bu bölge Rusya'ya bağlandı. 1936'da devletin adındaki "Özerk" ibaresi kaldırılarak "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kuruldu. 1924'den 1934'e kadar soykırım ve kasıtlı tarım politikaları nedeniyle sorunlar yaşandı. Pek çok Kazak boyu, Uygur bölgesine ve ülke dışına göç etmek zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı'nda zor dönemler geçiren ve nüfusunda büyük azalma olan Kazakistan SSC, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemi boyunca verimli tarım toprakları nedeniyle Sovyet tarım politikalarının uygulandığı bir merkez oldu. 1990 yılında meydana gelen ekonomik krizler ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra 1991 yılında bağımsız olarak dünya arenasında yerini aldı (Söylemez, 2002: 339-363).

Bağımsızlığın ana prensipleri ise, Ocak 1993 yılında kabul edilen ve Ağustos 1995'te referandum ile onaylanan Kazakistan Anayasası ile düzenlendi. Başkanlık sistemi ve hükümeti ile üniter bir devlet olan Kazakistan Cumhuriyeti, demokratik ve kanunlara saygılı bir devlettir. Cumhuriyet'in başkanı aynı zamanda devletin de başıdır. Devlet politikasını tespit eder ve doğrudan 5 yıllık bir süre için seçilir. Cumhuriyet'in Yüksek Sovyeti tarafından 1990 yılında başkanlığa getirilen Nursultan Abişulı Nazarbayev, Kazakistan tarihinde ilk defa yapılan 1 Aralık 1991 demokratik başkanlık seçimine katıldı ve oyların % 98,8'ini alarak başkan seçildi. 16 Aralık 1991'de de Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Başkanlığı da referandum ile 2001 yılına kadar uzatıldı. Daha sonra bu süre mevcut devlet başkanının hayatta kalma süresine eşitlendi. Böylece, Nazarbayev artık ölene dek Kazakistan devlet başkanı oldu. Başkan Nazarbayev'in karizmatik yapısı, demokratik düşünce tarzı ile Kazakistan dünyada saygın bir yer edinmiştir. Ayrıca Türk dünyasının aktif lideridir (Söylemez, 2002: 339-363).

Bugün Kazakistan'da resmi olarak kayıtlı dokuz siyasi parti mevcuttur ve en büyük partiler, Nur Otan, Kazakistan Milli Birlik Partisi, Kazakistan Sosyalist Partisi, Kazakistan Cumhuriyeti Demokrat Partisi partisidir. Bu partilerin milletvekilleri parlamentoda mevcuttur. Ülkenin başkenti Aralık 1998'de Almatı'dan Astana'ya taşındı. Yönetim olarak Kazakistan 14 Oblista (Valilik)

ayrılmış vaziyettedir: Almatı, Astana, Aktöbe, Atırav, Batıs Kazakistan (Oral), Mangıştav, Ontüstik Kazakistan (Çimkent), Pavlodar, Karagandı, Kostanay, Kızılorda, Şığıs Kazakistan (Öskemen), Soltüstik Kazakistan (Petropavl) ve Jambıl. Kazakistan hükümeti ile Rusya arasında 1995 yılında imzalanan antlaşma ile 6.000 kilometrekarelik Baykonur Uzay İstasyonu ile Baykonur şehrinin yönetimi 20 yıllığına Rusya'ya verilmiştir (Söylemez, 2002: 339-363).

Rus Asimilasyonu

Kültürlerin tarihinde kendiliğinden gerçekleşen sosyal değişimler kültürlerin ve dillerin farklılaşmasına sebep olduğu gibi dış kültürlerin müdahaleleri veya bilinçli yürütülen asimilasyon süreçlerinin de dilde değişimlere neden olduğu görülmektedir. Kazakistan tarihine genel olarak bakıldığında Sovyetler Birliği ve Rusya yönetimleri tarafından Kazak kültürüne ve diline doğrudan müdahalelerin yapıldığı görülmekte, bunların kökeninde ise Kazak kültürünü ve Kazakçayı ortak Türk kökeninden uzaklaştırmanın olduğu anlaşılmaktadır.

Kazakistan'ın 19. yüzyıldan itibaren koloni eksenli göçlere maruz kalan ve Ruslaştırma-Hıristiyanlaştırma çalışmalarının doğal bir sonucu olarak, çok kültürlü demografik yapı yapay müdahalelerle bozulmaya çalışılmıştır. Bu amaca yönelik iskân politikası yürütülüyor ve demografik işgal yapılıyordu (Vurucu, 2010: 84-85). Ruslaştırma-Hıristiyanlaştırma, en şiddetli uygulamasını Rusların prenslikten imparatorluk yolunda ilerlediği zaman diliminde gerçekleştirmiştir. Korkunç İvan'ın, Altın Ordu hanlıklarından Kazan'ı işgal etmesi, diğer hanlıkların işgalinin de başlangıcını oluşturmuştur. Böylece bu hanlıkların bütün siyasi ve idari kurumları yok edilmiş, halkı da tamamen katliamdan geçirilmiş, kaçanların ise sadece Hıristiyan olmaları halinde evlerinin bulunduğu şehirlere yerleşebilecekleri söylenmiştir. Halka ait vakıf, cami, mendere-se gibi kurum ve kuruluşlar kapatılmış ve devlete devredilmiştir. Asıl sahiplerinin öldürüldüğü veya kaçtığı bu hanlıkların yerleşim bölgeleri ve verimli arazileri, Rus sömürgeleştirme stratejisinin bir gereği olarak getirilen Rus ahalie verilmiştir. Yöneticilerin sahip oldukları mal ve mülke el konulmuş, böylece önlerindeki direnç mevzileri yok edilmiştir (Vurucu, 2010: 84-85).

Rus sömürge stratejisi bu dönemden sonra da katı bir şekilde uygulanmış; işgal edilen topraklara yoğun bir Rus kolonizasyonu yerleştirilmiş ve tahakküm altına alınan halkın asimilasyonu ve fiziken ortadan kaldırılması siyaseti uygulanmıştır. Ruslar, yönetimleri altında bulunan Müslüman topluluklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan tek Avrupalı Hıristiyan devlet olmuştur. Kullanılan metotlar ufak tefek farklarla her bölgede aynı özelliği taşıyordu; geleneksel köklü adın sınıflarını tahrip etmek; İslam dinine karşı savaşmak ve kitleleri kültürel yönden eritmek. Kültürel ve dini asimilasyon yoluyla Ruslaştırma, Sovyetler Birliği döneminde de uygulanan bir geleneksel bir poli-

tika haline gelmiştir. Zaman içinde uygulanan bu politikalar yöntem yönünden değişse de amaç hiç değişmemiştir. 1917 Bolşevik ihtilalinin oluşum, yerleşme ve oturma dönemlerinde kitlelerin sahip olduğu ideolojik ağırlık yapılarına göre, konuyla ilgili, politika izlenmiştir. Ayrıca milliyetçiliğin desteklenmesi konusunda da stratejik bir görecelik Sovyet ideolojisinde egemenliğini sürdürmüştür. İç politikada ilk dönem müsamaha gösterilen, sonradan ise yok edilmesi gerekli bir düşünce olarak algılanan milliyetçilik, dış politikada sömürgeciliğe karşı kurtuluş hareketleri olarak milliyetçi hareketler her zaman desteklenmiştir. Ekim ihtilali gerçekleştiğinde, ülkenin önemli bir bölümü Bolşeviklerin kontrolüne geçmiştir. Kontrolü elinde tutanların tamamı Ruslardır ve bu süreçte diğer halklar dışlanmışlardır. (Vurucu, 2010: 85, 89-91)

Sovyetler Birliği döneminde bütüncül kolektif kültürel kimlik olarak Türk kimliği ve siyasi bir kimlik olarak Türkistan kimliği işlevsizleştirilerek mikro boy aidiyetlerinin etkin kılınması hedeflenmiştir. Bu amaçla Türklerin yaşadığı bölgelerdeki idari yapılar kendi içinde küçük bölümlere ayrılmıştır. Bu bölünmeler ile birlikte Sovyetler Birliği'nin Türk halklarına yönelik ilk dil ve kültür asimilasyonu başlamıştır. Farklılıklar, her ulusa toprak, dil, kültür, tarih, semboller, kahramanlar, bayrak verilerek kurumsallaştırılmıştır. Dilciler, büyük bir şevk ve heyecanla dillerin diğer dillerden (yani Türk lehçelerinden) farklılıklarını ve zenginliklerini ortaya koymaya çalışmış, dilin edebi olarak geliştirilmesi için romanlar, şiirler, hikâyeler yazılmış ve Kiril alfabesi her dil için yeniden oluşturulmuştur. Türk topluluklarının önce Latin alfabesine, sonra Kiril alfabesine geçişinin sağlanmasıyla da Türkistan Türkleri ile Türkiye'nin kültürel bağlarının ve iletişimin koparılması amaçlanmaktaydı. Türkiye kurulduğunda devrimlerle Arap alfabesinden Latin alfabesine geçince, Sovyet yönetimi bunun üzerine her bir Türk topluluğuna Kiril alfabesi uyarlamış ve eğitim sistemine sokmuştur (Vurucu, 2010: 94-95).

Sömürge siyasetinde 19. yy.'ın ikinci yarısında etkili bir şekilde kendisini gösteren bir dönüşüm yaşanmış, fiziken yok etme ve zorla dini ve kültürel asimilasyon taktik değiştirmiştir. Toplumsal ve kültürel üretimin kurum ve mekanizmaları modernizme bağlı olarak bu sömürge bölgelerinde de uygulama alanı bulmuş, bunun için yeni bir eğitim sisteminin teşekkülüne ve yeni bir elit yaratılması yoluna gidilmiştir. İşgal edilen bölgelere yerleştirilen koloniler eğitim ihtiyaçları için açılan Rus okullarının yanında karışık okullar da - yani Rus-Tatar, Rus-Kazak okulları- açılmış ve burada sömüren sömürülen halkların çocukları birlikte okumuştur. Tatarlar Kazaklar ve başka boylar için özel alfabeler üretilmiştir. Böylece hem bu toplulukların boy örgütlenmeleri temelinde etnikleşmeleri hem de ortak kültür unsurlarının -Arap alfabesi, tarih, İslam ve kültürü- yok edilmesi amaçlanmıştır. Bu politikaların siyasi düzlemdeki amacı Panislamizm ve Pantürkizm projelerinin bertaraf edilmeye çalışılmasıdır. Bu amacı gerçekleştirecek aydın sınıfı ise özellikle desteklenmiş

ve devletin nimetlerinden faydalanması azami ölçüde sağlanmıştır (Vurucu, 2010: 86).

Erdem'e göre; Türk cumhuriyetlerinin asimilasyonu konusunda uzman olan, İlminskiy: aynen şu açıklamayı yapmıştır: "Yabancı ulusların Ruslaştırılması, onların inanç ve dil bakımından da Ruslarla kesin olarak kaynaştırılmaları, yabancı ulusları eğitme sisteminin erişmek istediği son aşama olmalıdır. Bir kavmin tefekkür tarzı ve dünya görüşü, anadile bağlı olduğundan, Hıristiyan yapmak için önce İncili bu kavimlere kendi lehçelerine göre hazırlayarak dağıtmak gerekir. Ancak bu yayın Rus harfleriyle yapılmalıdır" (Erdem, 2000: 10).

Nitekim bir bakıma Türkçenin zenginliği olarak görülen farklı lehçelerin konuşulduğu bu bölgede, mevcut zenginliğin ve yapının bozulması için yoğun faaliyetler yürütüldüğü bilinmektedir. Birliği tesis edebilmenin en önemli araçlarından birisi olan dil üzerinde, evvela alfabe değişikliği ve daha sonra Rusça'nın mecburi hale getirilmesi gibi ciddi politikalar uygulanması, Orta Asya politikasını anlamak için bilinmesi gereken hususların başında gelmektedir (Nakip, 2012: 5-15).

Kazakça-Türkçe Dil Benzerliği

Kazakların Rusya ve Sovyetler Birliği tarafından dil ve kültür emperyalizmine ve asimilasyona uğramasına karşın, halen bu bölgede çok sayıda eski Türkçe kelimeyi içinde barındıran bir Kazakça konuşulması şaşırtıcı bir durumdur. Türkiye'deki Türklerin ise Selçuklu ve sonra Osmanlı döneminde Farsça ve Arapça'nın, Cumhuriyet döneminde ise Batı dillerinin etkisinde kalmasına karşın, Kazakça ve Türkçe arasında çok sayıda benzer kelimenin bulunması da oldukça düşündürücüdür. Bu, her iki kültürün de dış müdahale ve etkilere karşın eski Türk kültüründen gelen dil, kültür, gelenek ve görenek miraslarına ne kadar bağlı ve değişmeye karşı ne denli dirençli olduklarını göstermektedir.

19. yüzyıla kadar Orta Asya'da müşterek yazı dili Çağatayca idi. Orta Asya modern Türk lehçelerinin oluşturulması 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde her lehçenin bir dil olarak diriltilmesi, ortak dilde ciddi ayrışmalara yol açmış ve öte yandan dildeki ayrışmalar da sosyal bölünmelere sebep olmuştur (Nakip, 2012: 5-15).

Kazakça 19. yüzyılın sonlarında yazı dili olmuştur. 1929'a kadar Arap, 1929-1940 arasında Latin alfabesi kullanılmıştır. 1940 yılından beri ise Kril kökenli alfabe ile yazılmaktadır (Tekin-Ölmez, 1999: 107-108). Kazak Türkçesi, kuzey yani Kıpçak koluna mensup bir lehçedir. Türk lehçeleri içerisinde en geniş alanda konuşulan lehçedir. Kazak Türkçesi Kazakistan başta olmak üzere

re Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi diğer Türk cumhuriyetlerinde de konuşulmaktadır. Kıpçak grubundan Karakalpak ve Nogay Türkçesine çok yakındır. Türkiye Türkçesi, Oğuz grubu lehçelerinden olduğu için Kazakçaya uzaktır.

Kazak Türkçesi, İslam dünyasından uzakta olması ve halkın bozkır hayatı yaşaması sebebiyle Arapça ve Farsça etkisinden uzak kalmıştır. Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler ise daha çok dinî terminolojide kalmıştır. Bu kelimeler de Kazakçanın telaffuz yapısıyla dile geçmiştir. Kazak Türkçesinin söz varlığının temelini Türkçe asıllı kelimeler oluşturmaktadır. Türkçe kelimelerin dışında, eski dönemlerden alınan Soğdca, Toharca, Moğolca ve diğer alıntı kelimelere de rastlanmaktadır. Rus hâkimiyetinden sonra Rusça kelimeler de Kazakça içinde yer almıştır. Bu etki oldukça yoğun hissedilmektedir.

Kazakçada Türkiye Türkçesinde olduğu gibi büyük ünlü uyumuna rastlanır. Küçük ünlü uyumu ise sadece ilk hecesinde düz ünlü bulunan sözcüklerde görülür. Türkçe ve Kazakça arasında ortak kelimeler çoktur. Ancak, farklı lehçeler oldukları için bu ortak kelimeler birebir aynı değildir. İki lehçenin ses denkliklerini bilince anlaşma kolaylaşmaktadır. Başlıca ses denklikleri şunlardır:

1. Kelime başında y- = j- : yıl = jıl, yat- = jat-, yok = jok.
2. ş = s : baş = bas, kişi = kisi, yaş = jas.
3. ç = ş : aç = aş, uç- = uş-, iç- = iş-.
4. Kelime başında g- = k- : göz = köz, güreş = küreş, gel- = kel-.
5. Kelime başında d- = t- : dağ = tav, dil = tiş, dört = tört.
6. Arapça ve Farsçadan alıntılardaki f sesi çoğunlukla p olur: fikir = pikir, fakir = pakır, fayda = payda. Arapça kökenli kelimelerdeki ayın sesi, kelime başında ve ortasında ğ olur: ilim = ğılım, âlem = ğalam, tabiat = ta- biğat, saat = sağat.